

9. Τέρρυ Ήγκλετον
Αφήνοντας ανοικτές δυνατότητες
για το μέλλον...

Συνέντευξη στον Δημήτρη Δημηρούλη

Γνώρισα το έργο του Τέρρυ Ήγκλετον στα χρόνια της Θάτσερ, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, όταν η θεωρία της λογοτεχνίας έδινε σκληρή μάχη να αντέξει τη σφοδρή αντίδραση του παραδοσιακού αγγλικού εμπειρισμού σε όλες τις «περίεργες και ακατανόητες» ευρωπαϊκές μόδες. Ήταν δύσκολο τότε να πιστέψει κανείς ότι υπήρχε μια φωνή τόσο αιρετική στο αντιδραστικό προπύργιο της Οξφόρδης, που μιλούσε για «ιδεολογία» και «πολιτική» σε σχέση με την αισθητική και την τέχνη, όταν οι «ειδήμονες» πάλευαν με τις προθέσεις του συγγραφέα, με το νόημα του κειμένου, με τη στίξη στον Σαίξπηρ, με τη στιχουργική του Μίλτον, με τη βιογραφία του Μπλέηκ και τα παρόμοια. Το 1983, όταν εκδόθηκε η Θεωρία της Λογοτεχνίας, ο Ήγκλετον, το «κακό παιδί» της Οξφόρδης έγινε μέγας σταρ σε παγκόσμιο επίπεδο. Από τότε τον παρακολουθώ συχνά πυκνά και βλέπω με πόση δεξιοτεχνία ελίσσεται ανάμεσα σε διαφορετικές τάσεις, απόψεις και πολιτικές. Ο ίδιος δεν διαμόρφωσε τελικά κάποια συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση για τη λογοτεχνία, και γενικότερα για τον πολιτισμό, κατάφερε όμως, τότε καλά τότε κακά, να υπονομεύει, να διαστρέφει ή να παρωδεί τις θεωρίες των άλλων. Πάντα εύστροφος και συγκροτημένος, επεδίωξε το αδύνατο: να διατηρήσει την ανομολόγητη εξάρτησή του από τον αγγλικό εμπειρισμό, να αναδείξει την ιρλανδική «ιδιαιτερότητά» του, να συντηρήσει τη βιωματική

εξάρτησή του από τον καθολικισμό, να προωθήσει κι έναν, δικής του επινοήσεως, ριζοσπαστικό μαρξισμό. Πράγματα κομμάτι δύσκολα και αντιφατικά. Τα τελευταία χρόνια, μοιάζει σαν παλιός ροκάς ή παππούς του '68, που δείχνει σε όλους ότι μπορεί ακόμη να είναι επικίνδυνος. Έχει άραγε δικιο; Διατηρώντας έντονες επιφυλάξεις για το έργο του, ακόμη και ανένδοτες αντιρρήσεις, αναγνωρίζοντας όμως και το γόνιμο τρόπο που με κινητοποίησε κατά καιρούς η κριτική του, πήγα να τον συναντήσω. Την έκβαση της συνάντησης αυτής μπορεί να παρακολουθήσει ο αναγνώστης στο διάλογο που ακολουθεί.

Δ. Δ.

– Μιας και η συνέντευξη αυτή γίνεται στην Αθήνα, αισθάνομαι ότι ταιριάζει να αρχίσουμε με μια ερώτηση περί «τραγωδίας». Το 2003 δημοσιεύσατε μια μακροσκελή μελέτη για την τραγωδία, στην οποία προσπαθείτε να ιδιοποιηθείτε τον όρο από τη συμβατική χρήση του και να τον ερμηνεύσετε εκ νέου, στα συμφραζόμενα του παγκόσμιου καπιταλισμού και του πολιτικού ριζοσπαστισμού. Τι θα απαντούσατε στους αναγνώστες, που διαβάζουν το βιβλίο σας ως ένα θεωρητικό ισοδύναμο τής, συχνά υπερβάλλουσας, επιθυμίας εκσυγχρονισμού της τραγωδίας στο θέατρο, προκειμένου να προσελκύσει το ενδιαφέρον του κοινού; Με άλλα λόγια, ποιο ήταν το κεντρικό ερώτημα που θέσατε σε τέτοιες παλιές «σαπουνόπερες» (όπως αποκαλούν αυτά τα έργα ορισμένοι αμερικάνοι μελετητές), και ποια απάντηση προσδοκούσατε να πάρετε;

Πιστεύουν δηλαδή ότι ήταν απλά μια απόπειρα να φέρω την τραγωδία στη μόδα; Όχι, δεν νομίζω. Στην πραγματικότητα,

αυτό κάνουν οι συντηρητικές θεωρίες της τραγωδίας που εξετάζω στο βιβλίο. Αυτές, ξέρετε, δεν είναι τόσο παλιές όσο νομίζουμε· πολλές είναι αρκετά πρόσφατες. Όπως υποστηρίζω, η ίδια η τραγωδία είναι εξαιρετικά ποικιλόμορφη· βεβαίως το ίδιο είναι και οι θεωρητικές πραγματεύσεις της. Αυτό που προσπάθησα να κάνω ήταν να υποστηρίξω ότι υπάρχει μια γνήσια σύνδεση. Επιχείρησα να διασώσω ορισμένες παραδοσιακές ιδέες περί τραγωδίας, όχι για να τις παραμερίσω και να τις αντικαταστήσω με ριζοσπαστικές ή μοντέρνες ιδέες στη συνέχεια, αλλά μάλλον για να τις ερμηνεύσω με πιο σύγχρονους όρους. Νομίζω ότι αυτή είναι μια αυθεντικά αριστερή πρακτική, από πολλές απόψεις: π.χ. μια σημαντική όψη του βιβλίου είναι η επανερμηνεία της αρχαίας θυσίας, του «φαρμακού», με επαναστατικούς όρους. Υποστηρίζω, ότι υπάρχει ένα μονοπάτι που τα συνδέει, μια έγκυρη συνέχεια.

– *Καθώς κινείστε από τον έναν κλάδο στον άλλο, προσελκύετε κριτικές πανταχόθεν. Πώς αντιδράτε;*

Από ποιον κλάδο σε ποιον κινούμαι;

– *Από τις κλασικές σπουδές στην κοινωνιολογία, από τη λογοτεχνική θεωρία στην πολιτική επιστήμη και ούτω καθεξής.*

Νομίζω ότι ένα χαρακτηριστικό της εποχής μας είναι η ολοένα μεγαλύτερη απαξίωση τέτοιων παραδοσιακών διακρίσεων. Τα τελευταία 20-30 χρόνια, η σημαντικότερη δουλειά, εξ όσων γνωρίζω, έχει γίνει από ανθρώπους που δεν μπορούν ουσιαστικά να κατηγοριοποιηθούν με παραδοσιακούς ακαδημαϊκούς όρους: από τον Μπουρντιέ, τον Ουίλιαμς, την Κρίστεβα, τον Τόμσον... Ανθρώπους που, όπως λέω μερικές φορές, είναι ο εφιάλτης του βιβλιοθηκονόμου: δεν ξέρει πού

να τους τοποθετήσει. Αυτό δείχνει, νομίζω, ότι το σημαντικότερο έργο, για μένα, προέρχεται από τα διάκενα των παραδοσιακών κατηγοριοποιήσεων. Με αυτό δεν εννοώ κάποια μεταμοντέρνα αντίληψη περί συγχώνευσης των πάντων, ότι “everything goes”. Πιστεύω, ότι η φιλοσοφία έχει ένα διακριτό ρόλο, ότι διαχωρίζεται από τη λογοτεχνική κριτική, που με τη σειρά της διαχωρίζεται από τις κλασικές σπουδές, κ.ο.κ. Ωστόσο...

– ...προτιμάτε να παραβιάζετε τα όρια.

Προσέξτε. Αν κάτι είναι στη μόδα σήμερα, είναι αυτή η ιδέα της παραβίασης των ορίων. Ανέκαθεν επέμενα ότι η παραβίαση των ορίων δεν είναι πάντα θετικό πράγμα· υπάρχουν όρια μέσα στα οποία πρέπει να παραμένει κανείς, όρια απαράβιαστα. Νομίζω ότι ο μεταμοντερνισμός έχει κάνει λάτρεία την παραβίαση, τη διάλυση ή την αποδόμηση των ορίων. Εγώ πάλι νομίζω ότι κάποια από αυτά πρέπει να διατηρηθούν. Από την άλλη, η εποχή μας είναι μετα-καντιανή, από την άποψη της χαλάρωσης των ορίων... Δεν είναι μόνο διανοητικό το θέμα. Όταν υπάρχει ένα τέτοιο κίνημα ιδεών, το ξέρεις επειδή αλλάζει η πραγματική ζωή. Επειδή τελικά οι διανοητικές κατηγορίες είναι αγκιστρωμένες στο πραγματικό, αν αλλάζει ή μετασχηματίζεται το πραγματικό, το ίδιο κάνουν και οι κατηγορίες.

– Θα ήταν ακριβές να πούμε ότι σέβεστε τους παραδοσιακούς κλάδους και την ακαδημαϊκή έρευνα, αλλά δεν τα θεωρείτε το μόνο μέσο για να φθάσετε σε μια κριτική θεώρηση της πραγματικότητας; Τα χρησιμοποιείτε για να κάνετε κάτι άλλο;

Παραείμαι παραδοσιακός καθολικός, για να μην πιστεύω

στις κατηγορίες και τα συστήματα. Δεν είμαι φιλελεύθερος, υπό την έννοια ότι για μένα λέξεις όπως «δόγμα», «σύστημα», «κατηγορίες», «τάξη» μπορούν να είναι θετικές – και αρνητικές, βεβαίως, αλλά και θετικές. Για τον φιλελεύθερο, όπως και για τον μεταμοντέρνο, οι λέξεις αυτές έχουν πάντα αρνητική χροιά. Αυτό είναι λάθος. «Δόγμα» σημαίνει απλώς διδαχές, πεποιθήσεις. Όπως βλέπετε, ξεκινώ από διαφορετικές προκείμενες, έχω διαφορετικό υπόβαθρο.

– Κάνετε έρευνα, έχετε στέρεες γνώσεις, δεν γενικεύετε απλώς...

...ναι, αλλά θα θυμάστε τι έλεγα στη διάλεξή μου τη Δευτέρα [24/11], για τη διαφορά μεταξύ πανεπιστημιακού και διανοούμενου...

– ...ναι...

...για το κολπικό σύστημα του φύλλου ως θέμα διατριβής... Λοιπόν, το ερώτημα δεν είναι αν τάσσεται κανείς υπέρ ή κατά των κατηγοριών. Οι κατηγορίες είναι κατά μία έννοια αναπόδραστες. Το ερώτημα είναι πόσο ανοικτές, πορώδεις, διαπερατές είναι αυτές. Μία όψη αυτού του ζητήματος έθιξα τη Δευτέρα, μιλώντας για τη γλώσσα: το να βρίσκεσαι εντός της γλώσσας σημαίνει επίσης να ανοίγεσαι σε ένα εκτός.

– Άρα δεν υπάρχει μέσα και έξω.

Αν μη τι άλλο, η διάκριση γίνεται λιγότερο καθοριστική. Ας το θέσω ως εξής: νομίζω ότι το σφάλμα κάποιων μεταμοντέρνων είναι ότι φαντάζονται πως επειδή κάποια πράγματα είναι ακαθόριστα, όλα είναι ακαθόριστα. Ένα καλό πα-

ράδειγμα ότι αυτό δεν ισχύει: κάποτε οι άνθρωποι δεν ήταν σίγουροι αν το Στρασβούργο βρισκόταν στη Γαλλία ή τη Γερμανία, όμως ήταν εντελώς βέβαιοι ότι το Παρίσι βρισκόταν στη Γαλλία και το Βερολίνο στη Γερμανία. Νομίζω ότι μπορεί να υπάρξει ένα πεδίο με ακαθόριστα σύνορα· είναι απλώς διανοητικός παραλογισμός η άποψη, ότι κάθε πεδίο πρέπει να έχει σύνορα αυστηρά ορισμένα ή, αντιστρόφως, ότι αν κάτι δεν έχει σύνορα, αυστηρά ορισμένα, δεν είναι πεδίο. Με αυτή την έννοια, λοιπόν, ο μεταμοντέρνος και ο μεταφυσικός είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Ο μεταμοντέρνος δεν πιστεύει σε πεδία, ο μεταφυσικός λέει ότι αν κάτι δεν είναι αυστηρά ορισμένο, δεν είναι πεδίο.

– Τα δύο άκρα.

Ο ένας αντιδρά στον άλλο.

– Στις 24 Νοεμβρίου, δώσατε μια δημόσια διάλεξη στην Αθήνα, με τον ερωτηματικό τίτλο «Ο θάνατος της κριτικής;». Αν θυμάμαι καλά, αναφέρατε μια φράση ενός κριτικού που δεν κατονομάσατε, ο οποίος είπε ότι «υπάρχει κάτι θλιμμένο στη στίξη». Στο ίδιο πνεύμα, υπάρχει κάτι θλιμμένο στο ερωτηματικό σας, αναφορικά με την κρίσιμη κατάσταση της κριτικής;

Εξαιρετική ερώτηση... Θα έλεγα μάλλον ότι έχει κάτι διαφορούμενο, κάτι απατηλό. Το έχουν αυτό τα ερωτηματικά... Ναι, μάλλον. Υποθέτω ότι έψαχνα έναν προκλητικό τίτλο, έναν τίτλο που θα άφηνε ανοικτές δυνατότητες για το μέλλον...

– Θυμάμαι ότι είπατε πως δεν έχει νόημα να προσπαθεί κανείς να απαντήσει σε τέτοιες ερωτήσεις με οριστικό τρόπο.

Ναι, κι αν θυμάστε εξέφρασα επίσης τη θλίψη μου για το θάνατο της τελείας! Άλλο ένα συναισθηματικά φορτισμένο σημείο στίξης... (γέλια).

– Άρα, για σας το ερώτημα παραμένει ανοιχτό.

Υποθέτω, ότι η κριτική δεν είναι τελικά νεκρή, αλλά μάλλον άρρωστη. Ας το θέσω ως εξής: είναι σαν να έχει χάσει το δρόμο της – το οποίο μπορεί να μην αποδειχθεί εντελώς κακό πράγμα. Το να χάνει κανείς τον δρόμο του μπορεί να είναι ένας τρόπος για να βρίσκει πιο ενδιαφέροντες δρόμους. Νομίζω, όμως, ότι η στιγμή της θεωρίας, όπως την αποκάλεσα, και που τώρα βέβαια έχει παρέλθει εδώ και 20 περίπου χρόνια, ήταν από μια άποψη μια στιγμή άγχους, γιατί όταν ένας κλάδος αρχίζει να έχει ανάγκη να κάνει αντικείμενό του τον ίδιο τον εαυτό του – αυτό κάνει η θεωρία –, συνήθως δείχνει ότι κάπου υπάρχει πρόβλημα. Σημαίνει ότι χρειάζεται να ξανασκεφτεί τον εαυτό του για να συνεχίσει – κι αυτό συνέβη, νομίζω. Από την άλλη, ήταν επίσης μια στιγμή υπέρτατης αυτοπεποίθησης: νέες ιδέες εισέρεαν, τα θέματα αναγενώνονταν, υπήρχε μεγάλη ενεργητικότητα... Έκτοτε, δεν είμαστε και πολύ σίγουροι για το πού πάμε. Αυτό που νομίζω ότι συνέβη έκτοτε, στο χώρο της κριτικής, είναι δύο πράγματα: η εκπληκτική ανάδυση του μεταμοντερνισμού ως κυρίαρχου ρεύματος κριτικής και η ανάπτυξη των μετα-αποικιοκρατικών σπουδών – που, στα μέρη μου τουλάχιστον, συναρπάζουν ιδιαίτερωσ τους φοιτητές και, ειδικά στη Βρετανία, συχνά με ένα είδος μετα-αυτοκρατορικής ενοχής... (γέλια). Νομίζω όμως ότι το ενδιαφέρον με αυτά τα δυο ρεύματα είναι ότι και τα δύο είναι στην πραγματικότητα κάτι παραπάνω από απλώς θεωρητικά. Άπτονται βεβαίως της θεωρίας, στην πραγματικότητα όμως ο μεταμοντερνισμός και η μετα-αποικιοκρατία είναι καταστάσεις, πολιτισμικές,

κοινωνικές, πολιτικές κ.λπ. Άρα, υπό μία έννοια, η θεωρία ίσως προσγειώθηκε περισσότερο με αυτό τον τρόπο. Από την άλλη, κάποια στιγμή, δεν ξέρω πότε ακριβώς, συνήθως δεν τα παρατηρείς αυτά τα πράγματα όταν συμβαίνουν, ίσως τη δεκαετία του 1980, όταν οι άνθρωποι δεν έκαναν πια καθαρή θεωρία.

– Πότε δηλαδή;

Νομίζω, περί τα τέλη της δεκαετίας του 1980. Όπως είπα, ποτέ δεν τις παρατηρεί κανείς αυτές τις στιγμές στον καιρό τους, τις βλέπει μόνο αναδρομικά... Ως σημαδιακή στιγμή θα έβλεπα –κάτι που δεν έχει απασχολήσει στ' αλήθεια κανέναν– το θάνατο του Πολ ντε Μαν...

– ...το 1984.

Ναι, και ακολούθησε η «υπόθεση ντε Μαν». Ξαφνικά, λοιπόν, μια ολόκληρη σχολή μετα-στρουκτουραλιστικής σκέψης, ιδίως στις Η.Π.Α., σε πανεπιστήμια όπως το Κορνέλ, το Γέηλ, σιώπησε.

– Κατέρρευσε εντελώς.

Ναι, κι έκτοτε εξακολουθεί να σιωπά. Δεν ξέρω ακριβώς ποια εσωτερική σύνδεση υπάρχει, αλλά ήταν σαν να τέλειωσε κάτι. Ξέρετε, τα πράγματα τελειώνουν και κανείς δεν το καταλαβαίνει, αναδρομικά όμως βλέπεις ότι τα πράγματα άλλαζαν χωρίς να το αντιλαμβάνεται κανείς. Αυτό πάλι που ενδέχεται να συμβαίνει τώρα, είναι μια ανάκαμψη του ενδιαφέροντος για την ιστορία, ακόμα και για το μαρξισμό, γιατί, αν κάτι συνεχίστηκε από εκείνη την περίοδο, είναι ένα ορισμένο είδος ιστορικισμού, είτε τον πει κανείς Νέο Ιστορι-

χισμό είτε ό,τι άλλο... Ένα ενδιαφέρον πάντως για τον ιστορικό διατηρήθηκε από τότε. Λέω συχνά στους φοιτητές μου, που ενθουσιάζονται με την «ένταξη» της τέχνης στο «ιστορικό πλαίσιο» της, ότι δεν έχει τίποτα το ενδογενώς ριζοσπαστικό κάτι τέτοιο, ότι πολλοί ιστορικιστές είναι δεξιοί, ο Όουκσοτ, ο Μπερκ... Εξαρτάται από το πώς το κάνεις, από το ποια εκδοχή της ιστορίας γράφεις... Αυτό που με απασχολεί όμως –κι αυτό κατά κάποιον τρόπο μας φέρνει στη σημερινή κρίση– είναι αν ένα από τα αποτελέσματα αυτής της τάσης ήταν η ανάκαμψη, ή η επανεμφάνιση, ενός είδους ιστορικά και πολιτικά εστιασμένης κριτικής, αν –όπως υποψιάζομαι ότι συνέβη– έληξε μια ορισμένη περίοδος του νεοφιλελευθερισμού.

– Στις Η.Π.Α., πάντως, ασκείται εκτεταμένη κριτική για πολλές κυρίαρχες τάσεις και ιδιαίτερα για τις απλοϊκές εφαρμογές της μετα-αποικιοκρατικής θεωρίας.

Θα έλεγα ότι έχουν ακόμη πολύ δρόμο μπροστά τους. Είναι ένα πεδίο που ξετρελαίνει τους φοιτητές, κάποιιοι θα έλεγαν για λόγους ποταπούς, όπως η ενοχή ή ένα είδος εξωτικής σαγήνης που τους ασκεί ο «άλλος», επίσης όμως διότι είναι, νομίζω, το μόνο είδος μετα-μαρξιστικής πολιτικής κριτικής που υπάρχει. Στη Βρετανία, ο φεμινισμός, αν και όχι τόσο πολιτικά ισχυρός όσο άλλοτε (πουθενά εξάλλου δεν είναι), ελκύει ακόμα διανοητικά τους φοιτητές, νομίζω όμως ότι η μετα-αποικιοκρατία ανέλαβε να συνεχίσει την αμιγώς πολιτική μάχη, αφ' ότου απαξιώθηκε, ή τέθηκε εκτός μόδας, ο μαρξισμός.

– Θα περιγράφατε την παρούσα συγκυρία ως μια κατάσταση στην οποία τα πανεπιστήμια προσπαθούν να βρουν τρόπους αντιστάθμισης, ή υπέρβασης, της περιρρέουσας πραγ-

ματικότητας, χωρίς όμως ακόμα να είναι σε θέση να το πράξουν;

Ναι, νομίζω ότι έτσι έχουν τα πράγματα. Κι επιπλέον πιστεύω ότι τα πανεπιστήμια ποτέ δεν μπορούν να πράξουν κάτι τέτοιο μόνα τους. Το αν τα πανεπιστήμια μπορούν ποτέ να γίνουν, έστω και προσωρινά, εστίες εντονότερης δράσης, εξαρτάται από πολύ ευρύτερους παράγοντες. Ένα από τα ασυνήθιστα του 1968, της δεκαετίας του 1960 γενικότερα, ήταν ότι τα πανεπιστήμια έγιναν εστίες έντονης πολιτικής δράσης, πράγμα που δεν συμβαίνει συχνά. Οι φοιτητές συνήθως δεν τίθενται στην πρωτοπορία τέτοιων κινημάτων διαμαρτυρίας, αλλά, για ποικίλους ιστορικούς λόγους, αυτό συνέβη τότε. Είναι, νομίζω, ενδιαφέρον να δει κανείς τη λεγόμενη «πολιτική ορθότητα» στην Αμερική: από ορισμένες απόψεις, αποτελεί ένα μετατοπισμένο, απερίγραπτο υποκατάστατο της πολιτικής δράσης στα πανεπιστήμια, η οποία έχει εκτοπιστεί από το λόγο. Βεβαίως, η κατάσταση αυτή είναι περισσότερο αμερικανική παρά ευρωπαϊκή, εξ αιτίας και της πουριτανικής κληρονομιάς των ΗΠΑ.

– Οι πανεπιστημιακοί κάνουν δηλώσεις περί πολιτικής. Πόσο αφορούν οι δηλώσεις αυτές τον πραγματικό κόσμο και κατά πόσο γίνονται υλικό ανακύκλωσης, για εκείνους τους πανεπιστημιακούς και διανοούμενους που έχουν μια ένοχη συνείδηση να απαλύνουν και μια καριέρα να φροντίσουν;

Ας αφήσουμε για λίγο κατά μέρος τους πανεπιστημιακούς. Συχνά αναρωτιέμαι: όταν μιλούν πολιτικά οι συγγραφείς, οι ποιητές ή οι μυθιστοριογράφοι, κάνουν κάτι ωφέλιμο, κάτι που ανήκει, έστω και δυνητικά, στην αρμοδιότητα του συγγραφέα, ή δεν υπάρχει λόγος να τους το ζητάμε, όπως λ.χ. δεν υπάρχει λόγος να το ζητάμε και από έναν φορτηγατζή;

Δεν είμαι σίγουρος για την απάντηση. Στο βαθμό που οι καλλιτέχνες εμπλέκονται στα δημόσια πράγματα, υποθέτω ότι έχουν το δικαίωμα να θεωρούνται ακόμα και σοφοί μερικές φορές, άλλοτε όμως ίσως η σύνδεση αυτή να γίνεται αποδεκτή υπερβολικά εύκολα. Π.χ., επειδή ο Σέημους Χήνυ είναι ο Σέημους Χήνυ, ο κόσμος πιστεύει ότι θα ξέρει μερικά πράγματα περί ιρλανδικής πολιτικής, που εσείς κι εγώ αγνοούμε. Στην πραγματικότητα, βέβαια, ο Σέημους Χήνυ είναι πολύ προσεκτικός όταν τοποθετείται δημόσια, επειδή γνωρίζει ότι μπορεί να προκαλέσει αντιπαλότητες. Σε ό,τι αφορά τους πανεπιστημιακούς, είπα τη Δευτέρα [24/11] σε κάποιο σημείο, ότι δεν θεωρώ τον Φρέντρικ Τζέημσον δημόσιο διανοούμενο. Από την άλλη, επειδή κάποιος σαν τον Ομπάμα έχει πανεπιστημιακό παρελθόν, δεν μπορεί να θεωρηθεί και πολιτικός διανοούμενος, επειδή προφανώς το παρελθόν αυτό ελάχιστα συνδέεται με τον πολιτικό ρόλο του. Στη Βρετανία, τουλάχιστον, υπήρξαν τόσο περίφημοι πολιτικοί διανοούμενοι, ο Ε. Π. Τόμσον, ο Ρέιμοντ Ουίλιαμς, ο Στιούαρτ Χολ, όλοι αυτοί οι άνθρωποι της Νέας Αριστεράς, ώστε προσωπικά τείνω όντως να εκτιμώ αυτού του είδους τη δράση. Έχω ωστόσο αριστερούς συναδέλφους στη Βρετανία, για τους οποίους δεν θα έλεγα ότι είναι δημόσιοι διανοούμενοι ή ότι αξίωσαν έστω ποτέ να γίνουν τέτοιοι. Εγώ, πάλι, αξιώνω πράγματι να δω ως δημόσιος διανοούμενος. Εν πάση περιπτώσει, δεν χάνω ευκαιρία να γράφω σε εφημερίδες, να δίνω δημόσιες διαλέξεις, γιατί το θεωρώ σημαντικό από πολλές απόψεις. Για παράδειγμα, στη Βρετανία σήμερα υπάρχει έντονη και βαθιά ισλαμοφοβία. Το κίνημα κατά του πολέμου στο Ιράκ στρέφει πλέον την προσοχή του και στο ζήτημα αυτό, οργανώνοντας συναντήσεις, κυρίως σε μουσουλμανικές συνοικίες, σε κοινοτικά κέντρα, κ.ο.κ., όπου έχω μιλήσει κι εγώ με αρκετό κόσμο.

– Είναι δικαιολογημένη αυτή η ισλαμοφοβία; Αναγνωρίζετε κάποιο δίκιο στους ανθρώπους που νιώθουν ότι απειλούνται, με όσα έχουν συμβεί μετά την 11^η Σεπτεμβρίου; Συμφωνώ μαζί σας ότι είναι εξαιρετικά επικίνδυνο να φοβάται κανείς κάτι και να το κάνει αποδιοπομπαίο τράγο, το πρόβλημα όμως είναι τι συμβαίνει τώρα στη Βρετανία. Νιώθει απειλούμενος ο απλός κόσμος;

Η ισλαμοφοβία στη Βρετανία, κατά ενδιαφέροντα τρόπο, οφείλεται πολύ περισσότερο στη μετανάστευση παρά στον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας». Υπήρχε ήδη. Ο «πόλεμος κατά της τρομοκρατίας» την επιδείνωσε, την όξυνε, αλλά δείτε τη διαφορά με την Αμερική: στην Αμερική οφείλεται μόνο στον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας», γιατί οι Αμερικανοί δεν ζουν μαζί με τους μουσουλμάνους, όπως οι Βρετανοί. Για να δώσω ένα παράδειγμα, του ρόλου ενός δημόσιου διανοούμενου, έχω κάνει μια σχετική δουλειά, μιλώντας σε κοινοτικά κέντρα, δημοτικά συμβούλια, ιδίως σε μουσουλμανικές συνοικίες – και μου άρεσε, χάρηκα που μου δόθηκε η δυνατότητα να το κάνω και λυπάμαι που δεν μου δίνονται περισσότερες τέτοιες ευκαιρίες. Ταυτόχρονα, δεν πιστεύω πως εμείς οι αριστεροί πρέπει να έχουμε ενοχές για την «ανεπάρκειά» μας, γιατί, ξέρετε, δεν δημιουργούμε εμείς τις συνθήκες, απλώς ανταποκρινόμαστε σε αυτές.

– Πώς πήγαν αυτές οι παρεμβάσεις σας;

Θαυμάσια. Κατ' αρχάς, είναι τρομερά απελευθερωτικό γι' αυτούς τους ανθρώπους να συνειδητοποιούν ότι έχουν ένα σύμμαχο στην «ορθόδοξη» κοινότητα. Παρόμοια ήταν και η ανταπόκριση που έλαβα στη διαμάχη μου με τον Μάρτιν Έιμς...

– ...με τη δυναστεία των Έιμς, όπως γράφανε οι εφημερίδες!

Ναι... (γέλια). Πού και πού με πετύχαινε στον δρόμο κάποιος μουσουλμάνος, τον οποία δεν είχα ξαναδεί ποτέ, και μου έσφιγγε το χέρι! (γέλια). Οπότε, ναι, σε μια τόσο τεταμένη ατμόσφαιρα, όπως αυτή που επικρατεί στη Βρετανία, τέτοιες παρεμβάσεις μπορούν να είναι αρκετά σημαντικές.

– Πώς νιώθει κάποιος που έρχεται από ένα ισχυρό πολιτισμικό κέντρο και συναντά το βλέμμα του άλλου, φιλικό και καχύποπτο, ανοικτό και κλειστό συγχρόνως;

Ω θεέ μου, δύσκολα πράγματα! (γέλια). Σας βρίσκω υπέροχο λαό, λατρεύω την κουζίνα σας! (γέλια). Αλήθεια! Ο γιος μου το αποφάσισε, λέει ότι θα μείνει εδώ, δεν γυρίζει πίσω! Στα σοβαρά, νομίζω ότι δεν είναι κατάλληλη μια τέτοια ερώτηση, σε κάποιον σαν εμένα. Ξέρετε, μένω στην Ιρλανδία, είμαι ιρλανδός στην καταγωγή...

– ... τρίτης γενιάς!

Τρίτης γενιάς, ναι, αλλά, όπως λένε, όλοι είμαστε ιρλανδοί στα μάτια του θεού! (γέλια).

– Το ίδιο λένε και οι έλληνες.

Α, πολύ ωραία! Εκλεκτικές συγγένειες. Είναι ενδιαφέρον πάντως γιατί, με μια έννοια, κινούμαι μεταξύ μιας μητροπολιτικής και μιας μετα-αποικιοκρατικής κουλτούρας. Βεβαίως, η κατάσταση περιπλέκεται από το γεγονός ότι πλέον η Ιρλανδία είναι πλουσιότερη από τη Βρετανία, δεν πρόκειται λοιπόν για τυπική περίπτωση «μικρού»-«μεγάλου». Αλλά

πήγα, πράγματι, στην επιτομή της μητροπολιτικής κουλτούρας της Βρετανίας, στην Οξφόρδη, προερχόμενος από ιρλανδούς μετανάστες, άρα η εμπειρία της μειονοτικής κουλτούρας ήταν πολύ σημαντική για μένα. Και σήμερα, άλλωστε, η Ιρλανδία, παρά τα κοινώς λεγόμενα περί «κέλτικου τίγρη», παρά την οικονομική ευημερία, την Ευρωπαϊκή Ένωση και όλα αυτά, παραμένει ένας πολύ μπερδεμένος τόπος, από πολιτισμική άποψη. Δεν ξέρει αν πρέπει να μείνει προσκολλημένη σε κάτι από την ιστορία της...

– Η συγγραφή βιβλίων με θέματα ιρλανδικά είναι ένας τρόπος να χειριστείτε αυτό το παρελθόν;

Μου πήρε πολύ καιρό να γράψω ακαδημαϊκά για την Ιρλανδία. Πάρα πολύ καιρό. Εν μέρει, επειδή είχα εμποτιστεί με τη βρετανική παιδεία. Ενδιαφερόμουν φυσικά για την Ιρλανδία, όχι όμως ως ακαδημαϊκό θέμα. Είναι χαρακτηριστικό ότι πρωτοέγραφα για την Ιρλανδία λογοτεχνικά, πρώτα ένα μυθιστόρημα για την Ιρλανδία, μετά ένα θεατρικό για τον Όσκαρ Ουάιλντ, μια περιήγηση στην Ιρλανδία, έπειτα δύο ακόμα θεατρικά. Ξεκίνησα λοιπόν να ασχολούμαι με την Ιρλανδία λογοτεχνικά.

– ...ένα θεατρικό για τον Όσκαρ Ουάιλντ είπατε;

Βεβαίως! Κι αυτός άλλωστε ήταν εν μέρει ιρλανδός κι εν μέρει βρετανός: ήταν σχεδόν μοιραίο να γράψω γι' αυτόν! (γέλια). Η μόνη διαφορά μας είναι ότι εγώ δεν είμαι ομοφυλόφιλος... (γέλια). Κατά τα άλλα, ήταν σοσιαλιστής, φοίτησε στην Οξφόρδη, ήταν και πρόδρομος της αποδόμησης... Ναι, έγραφα λοιπόν ένα θεατρικό για τον Όσκαρ Ουάιλντ, και το ανέβασε μια ιρλανδική θεατρική εταιρία που περιλάμβανε στους διευθυντές της ανθρώπους όπως ο Σέημους Χήνυ, ο

Μπράιαν Φρίελ, βορειοϊρλανδούς κυρίως. Όπως λένε για τη βόρεια Ιρλανδία, εκεί οι προτεστάντες έχουν την εξουσία αλλά οι καθολικοί την κουλτούρα! (γέλια). Αν φάχγετε ένα μέρος όπου η κουλτούρα έχει ακόμα πολιτική επιρροή, είναι η βόρεια Ιρλανδία: στο Μπέλφαστ, για παράδειγμα, σημειώνεται η πιο ραγδαία ανάπτυξη της ιρλανδικής γλώσσας, γιατί αυτή εντάσσεται σε μια ενωτική κουλτούρα. Λοιπόν, το έργο παίχτηκε σε όλα αυτά τα μέρη, έπειτα στο Δουβλίνο, στο νότο, και τέλος στο Λονδίνο, όπου άλλαξε τελείως, γιατί, καταλαβαίνετε, οι Λονδρέζοι δεν ήξεραν καν ότι ο Όσκαρ Ουάιλντ ήταν ιρλανδός... (γέλια). Στην πρεμιέρα, μάλιστα, στο διάλειμμα, άκουσα στο φουαγιέ μια καλοντυμένη κυρία, με ιδιάζουσα εγγλέζικη προφορά, να λέει στο σύζυγό της: «Ήταν όντως ιρλανδός ο Ουάιλντ ή το έβγαλε από το μυαλό του ο Ήγκλετον;»... (γέλια). Υπάρχουν λοιπόν διαφορετικές αντιδράσεις στον Ουάιλντ: μια βορειοϊρλανδική, μια νοτιοϊρλανδική, μια λονδρέζικη... Κι αυτό πάλι, η συγγραφή ενός θεατρικού έργου, συνιστά ένα διακριτικό τρόπο να είναι κανείς δημόσιος διανοούμενος, έστω κι αν δεν εμφανίζεται δημόσια, γιατί συμμετέχει σε ένα συλλογικό, δημόσιο σχέδιο. Συχνά το συγκρίνω με ένα επιστημονικό εργαστήριο. Για κάποιον σαν εμένα, το θέατρο είναι κάπως έτσι: πειραματικό, πρακτικό, συλλογικό, τόσο διαφορετικό από το να είσαι απλώς κριτικός.

– Κατά τα γνώμη μου, το καλύτερο παράδειγμα υπέρβασης των ορίων.

Πράγματι. Είπα κάποτε στον Ντέιβιντ Λοτζ: «ένας κριτικός-συγγραφέας σαν εσένα καλύτερα να γράφει θεατρικά έργα, όχι μυθιστορήματα, γιατί τα θεατρικά τουλάχιστον σε κάνουν να βγαίνεις από το σπίτι σου». Αυτή είναι η διαφορά. Επίσης, στο θέατρο, ο συγγραφέας δεν είναι κατ' ανά-

γκην ο σημαντικότερος συντελεστής, πράγμα ενδιαφέρον για τον κριτικό ή το διανοούμενο. Ο σκηνοθέτης π.χ. είναι πιο σημαντικός.

– *Είσαι μέλος μιας ομάδας...*

...και δεν σου επιτρέπεται να πολυλογείς! (γέλια).

– *Πιστεύετε ακόμα ότι υπάρχει πειστικός λόγος της Αριστεράς στην Ευρώπη μετά το 1989; Θα συμφωνούσατε με την άποψη του Αλέν Μπαντιού, ότι η Αριστερά είναι «νεκρή», και μόνο αν δεχθούμε αυτή την πραγματικότητα ίσως μπορούσαμε να αναβιώσουμε μια ιδεολογία που απέτυχε, παταγωδώς, να λύσει τα προβλήματα των φτωχών και των καταπιεσμένων;*

Αφενός, ο Μπαντιού είναι βέβαια απαισιόδοξος, επιδεικνύει αυτή τη γενικευμένη απογοήτευση που επικράτησε μετά το 1968. Αφετέρου, το ενδιαφέρον με τον Μπαντιού, ένα από τα πράγματα που τον κάνουν να ξεχωρίζει από άλλους, είναι η απαρέγκλιτη πίστη του στο συμβάν του 1968, μια πίστη όμως που φαντάζει υπερβολικά αποκομμένη από την καθημερινή πολιτική ιστορία, την οποία ο Μπαντιού μοιάζει να αντιμετωπίζει κάπως περιφρονητικά. Νομίζω ότι ο βαρύνων όρος εδώ δεν είναι η «αισιοδοξία» ή η «απαισιοδοξία», αλλά ο ρεαλισμός, που ενίοτε σημαίνει την ψύχραιμη αντιμετώπιση μιας πολύ δυσοίωνης πραγματικότητας. Αυτό είναι το σημαντικό για να την υπερβούμε. Με ενδιαφέρει όμως το πώς παλιές ιδέες ξαναέρχονται στο προσκήνιο με αφορμή τη σημερινή καπιταλιστική κρίση. Προφανώς, δεν πρέπει να τρέφει κανείς υπερβολικές ελπίδες· καπιταλισμός και κρίση πάνε μαζί, σαν τον Χοντρό και τον Λιγνό... Από την άλλη, ένα ενδιαφέρον αποτέλεσμα του γεγονότος ότι το σύ-

στημα αποδεικνύεται πολύ πιο εύθραυστο απ' όσο έμοιαζε, μπορεί βέβαια να είναι μια ορισμένη «αποφυσικοποίησή» του. Σε περιόδους μακροχρόνιας σταθερότητας, οι άνθρωποι αρχίζουν να πιστεύουν ότι δεν υπάρχει άλλη εναλλακτική πέρα από το υπάρχον, κηρύσσουν το «θάνατο της ιστορίας», κ.ο.κ. Αυτό ίσως αλλάξει, λόγω της κρίσης και της αποσταθεροποίησης. Και δεν είναι μόνο η προσδοκία μιας «αποφυσικοποίησης»: είναι και το γεγονός ότι το σύστημα πρέπει τώρα να καταφύγει στην Αριστερά, να δανειστεί κάποιες από τις ιδέες της – και να που τώρα μιλούν όλοι για την ανάγκη ρύθμισης, όπως ο Γκρόντον Μπράουν, ο οποίος, πριν από πέντε χρόνια, ενθάρρυνε την ανάπτυξη της απληστίας και τώρα την καταγγέλλει. Πάντα, όσοι πιστεύουν πως η υπάρχουσα κατάσταση θα συνεχίζεται επ' άπειρον, ξεχνούν το πιο παλιό δίδαγμα στην πολιτική: τα πράγματα μπορούν να αλλάξουν μέσα σε μια νύχτα. Στη Βρετανία, το καλοκαίρι [του 2008], άπαντες κυριολεκτικά θεωρούσαν τον Μπράουν καμένο χαρτί· και να που έγινε φαβορί, με 3 μονάδες διαφορά στις δημοσκοπήσεις! (γέλια).

– Στο βιβλίο σας, Μετά τη θεωρία, υποστηρίζετε ότι η θεωρία, αν πρόκειται να αφορά στον πραγματικό κόσμο, θα πρέπει να προσαρμόζεται στις περιστάσεις, δηλαδή να καταπιάνεται με σοβαρά προβλήματα, σε έναν ραγδαία μεταβαλλόμενο κόσμο, και να βρίσκεται σε κατάσταση διαρκούς κρίσης. Μπορείτε να διευκρινίσετε ποιες μορφές μπορεί να πάρει η κρίση αυτή, για να είναι παραγωγική και ριζοσπαστική ταυτόχρονα;

Νομίζω, ότι ο βαθμός στον οποίο μπορεί η θεωρία να έχει πρακτικό αντίκτυπο, εξαρτάται επίσης από τις πολιτικές συνθήκες. Δεν νομίζω ότι η θεωρία πρέπει να έχει ενοχές, όταν δεν τα καταφέρνει. Υπάρχει πολλή καλή θέληση από

ριζοσπάστες, αλλά η κατάστασή τους είναι υπερβολικά δυσχερής για να πετύχουν οτιδήποτε. Πάντα μου άρεσε να θυμίζω ότι άνθρωποι όπως ο Βάλτερ Μπένγιαμιν ή ο Μπέρολτ Μπρεχτ αναδύθηκαν από πολύ ευρύτερα πολιτικά κινήματα. Το κατά πόσο λοιπόν μπορεί η θεωρία να κάνει τη διαφορά, εξαρτάται από τις περιστάσεις.

– Πώς σχολιάζετε την παρουσίασή σας από τους Times, με τον αμφίσημο τίτλο «Ο γηράσκων πανκ της λογοτεχνικής κριτικής ξέρει ακόμα να φτύνει»; Ή τον τίτλο της Daily Mirror, «Ο μαρξιστής πανκ τα βάζει με όλους»; Ή του Guardian, «Ο επαναστάτης της πολυθρόνας»;

Είναι εκπληκτικό, πόσο δηλητήριο μπορεί να στάζει ο Τύπος για την Αριστερά. Είναι ειρωνικό από μια άποψη, γιατί στη Βρετανία, π.χ., που δεν βρίθεται ακριβώς από αριστερούς, η Δεξιά, αν και απόλυτη κυρίαρχος του παιχνιδιού, τρομοκρατείται ωστόσο κι από μία μόνο αριστερή φωνή. Έχουν άλλωστε έτοιμο το άλλοθι: είτε είσαι απατεώνας, δεν πιστεύεις δηλαδή όσα λες, είτε σοβαρολογείς, οπότε, τόσο το χειρότερο!

– Δεν σας ενοχλούν δηλαδή τέτοια δημοσιεύματα, επειδή τα περιμένετε;

Ω, σήμερα ούτε που τα διαβάζω πια. Ας το θέσω ως εξής: υπάρχουν κάποιες εφημερίδες στη Βρετανία, που δεν θα διανοηθούν καν να γράφουν κάτι καλό για ένα βιβλίο μου, ακόμα κι αν στην πραγματικότητα τους άρεσε. Κατάσταση ελάχιστα τιμητική, αληθινά επαίσχυντη. Υπάρχουν άνθρωποι που προσλαμβάνονται για να κρίνουν τα βιβλία μου, επειδή η εφημερίδα που τους πληρώνει γνωρίζει ότι θα τα κατακρεουργήσουν, ούτως ή άλλως. Το φαινόμενο είναι βέβαια

ανησυχητικό, γιατί θα περίμενε κανείς ένα μίνιμουμ διανοητικής εντιμότητας, παρ' όλες τις πολιτικές διαφορές. Αλλά η παραποίηση και η παραανάγνωση είναι τέτοιες...

– Πώς νιώθετε λοιπόν γι' αυτό;

Ας παραθέσω απλώς τα λόγια του μεγάλου άγγλου ριζοσπάστη των αρχών του 19^{ου} αιώνα, Ουίλιαμ Χάζλιτ: «Αν δεν μπορούν να βρουν ψεγάδια στα επιχειρήματά σου, θα βρουν σίγουρα στην υπόληψή σου», (γέλια).

– Με μεγάλη ικανοποίηση και ιδιαίτερη εκτίμηση διάβασα την απάντησή σας στα δηλητηριώδη και μνησίκακα σχόλια κάποιων βρετανών «υπέρμαχων του κοινού νου», για το θάνατο του Ντεριντά. Το είδος αυτό ευδοκιμεί και στην Ελλάδα. Γι' αυτούς, ο Ντεριντά είναι ένας τσαρλατάνος, που φταίει για όλα όσα πήγαν στραβά στην ευρωπαϊκή κουλτούρα. Έχετε να τους πείτε κάτι;

Κάτι θα είχα να τους πω, αλλά φοβάμαι πως δεν λέγεται... (γέλια). Δίκιο έχετε, έγινε κάτι σαν αποδιοπομπαίος τράγος. Ξέρετε, είχα κι εγώ τις διαφορές μου με τον Ντεριντά...

– ... γι' αυτό εκτίμησα περισσότερο τη στάση σας.

Σας ευχαριστώ. Το όνομά του πάντως είναι αλήθεια ότι έγινε σύνθημα. Θυμάμαι τους ανθρώπους που τον απαξίωσαν στο Κέμπριτζ: είμαι βέβαιος ότι δεν είχαν διαβάσει ούτε τρεις σελίδες από τα κείμενά του. Υποχρισία!

– Δεν φοβάστε, όταν μιλάτε για τους κινδύνους και τα δεινά του μεταμοντερνισμού, μήπως σας ταυτίσουν με εκείνους

που αποκαλούν «μεταμοντέρνα» όλα όσα δεν τους αρέσουν ή δεν τους βρίσκουν σύμφωνους;

Είναι αλήθεια, ότι υπάρχει μια συντηρητική αντίδραση στο μεταμοντερνισμό. Ίσως δεν έχω τονίσει αρκετά στην κριτική μου, πόσο αχανής κατηγορία είναι ο μεταμοντερνισμός: καλύπτει τα πάντα, από τον Φουκώ ως τη Μαντόνα.

– Με εντυπωσίασε αυτό που είπατε για τον Έντουαρντ Σαϊντ, ότι απεχθανόταν οτιδήποτε είχε να κάνει με τη μαζική κουλτούρα.

Αλήθεια είναι. Ο Σαϊντ ήταν ένας παραδοσιακός ουμανιστής. Νομίζω όμως ότι θα ήταν λογικά αδύνατο, εξαιτίας του εύρους των θεμάτων που καλύπτει ο μεταμοντερνισμός, να εκφέρει κανείς μια μονοσήμαντη κρίση περί αυτού. Δεν θέλω να πω ότι τον βλέπω ουδέτερα, νομίζω ότι έχει προκαλέσει σοβαρή ζημιά. Φυσικά, ωστόσο, υπάρχει γόνιμη μεταμοντέρνα τέχνη, μεταμοντέρνο θέατρο, μεταμοντέρνος κινηματογράφος. Το βιβλίο μου για το μεταμοντερνισμό αναφερόταν κυρίως στη θεωρία του, όχι σε όλα αυτά. Ήταν αρκετά περιορισμένο, θα έπρεπε να το είχα κάνει ευρύτερο...

– Ως περιώνυμος μαρξιστής/καθολικός, υποστηρίζετε ακόμα τους θεσμικούς μετασχηματισμούς του μαρξισμού και του καθολικισμού;

Είμαι τέτοιο πράγμα, λέτε; (γέλια). Πιστεύω ότι οι βλάβες που έχει προκαλέσει η θρησκεία είναι τρομακτικές. Το λέω σε ένα βιβλίο με διαλέξεις που έδωσα πέρυσι στο Γέηλ, πρόκειται να κυκλοφορήσει την άνοιξη με τίτλο *Λόγος, πίστη και επανάσταση*. Εκεί, προσπαθώ να τονίσω πόσο φρικτό πράγμα είναι τόσο η θρησκεία γύρω μας, ταυτόχρονα όμως, καθότι

έχω ένα θεολογικό υπόβαθρο λόγω καταγωγής, θέλω να δείξω πόσο πλήρως ανίδεοι περί θεολογίας είναι άνθρωποι όπως ο Χίτσενς ή ο Ντόκινς. Αν θες να επιτεθείς σε κάτι, οφείλεις να επιτίθεσαι στις πειστικότερες όψεις του, είναι ζήτημα πνευματικής εντιμότητας, κι όχι να το παρουσιάζεις σαν καρικατούρα, όπως κάνουν αυτοί οι άνθρωποι που δεν ξέρουν καν γιατί μιλούν. Το βιβλίο λοιπόν είναι από μία άποψη μια ριζοσπαστική ανάγνωση της θεολογίας, όχι απαραιτήτως μια υπεράσπισή της.

– Πιστεύετε ακόμα στην «πραγματική» ουτοπία μιας επανάστασης;

Ας ξεκινήσουμε από τη λέξη. Αν ως επανάσταση εννοείτε ότι η επίτευξη εύλογης δικαιοσύνης στον κόσμο απαιτεί ένα βαθύτατο μετασχηματισμό, δεν βλέπω πώς θα μπορούσε κανείς να ταχθεί στ' αλήθεια κατά της επανάστασης. Δεν μπορώ να πιστέψω ότι αμφιβάλλει κανείς για την ανάγκη να αποκτήσουμε τη δικαιοσύνη που χρειαζόμαστε – αν αυτό σημαίνει επανάσταση. Τώρα, το ερώτημα πώς θα γίνει κάτι τέτοιο, είναι πολύ διαφορετικό. Για παράδειγμα, ζήσαμε στην εποχή μας δύο επαναστάσεις, την πτώση του απαρτχάιντ και την πτώση του σταλινισμού, που αμφότερες συνέβησαν χωρίς πολλή αιματοχυσία. Ξέρουμε επίσης ότι πολλές «μεταρρυθμίσεις», τις οποίες θεωρούμε δεδομένες σήμερα, αποτέλεσαν «επανάσταση» στην εποχή τους. Με αυτό, θέλω να πω κάτι σε όσους δηλώνουν ότι όλες οι «επαναστάσεις» είναι κατ' ανάγκην αιματοβαμμένες και καταπιεστικές: πού να δείτε τις «μεταρρυθμίσεις»! Αναφορικά με το ζήτημα της βίας: πιστεύω ότι η βία δεν μπορεί να δικαιολογηθεί σχεδόν ποτέ. Δεν είμαι ειρηνιστής, νομίζω μάλιστα ότι ο καθαρός ειρηνισμός δεν είναι απλώς εσφαλμένος αλλά και ανήθικος. Από την άλλη, η χρήση βίας πολύ σπάνια είναι

επιτρεπτή, νομίζω. Για παράδειγμα, αν και ενωτικός ιρλανδός, δεν υπήρξα ποτέ οπαδός του IRA, γιατί δεν θεωρούσα την κατάσταση τόσο απελπιστική ώστε να δικαιολογεί την προσφυγή στη βία. Για μένα, επανάσταση σημαίνει μετασχηματισμός. Ο όρος που χρησιμοποιεί ο Ρέιμοντ Ουΐλιαμς είναι «η μακρά επανάσταση». Η επανάσταση δεν είναι αναγκαστικά κάτι σύντομο. Εκείνη για την εγκαθίδρυση της αστικής κοινωνίας χρειάστηκε αιώνες για να ολοκληρωθεί.

– Κάποιοι σας έχουν κατηγορήσει ότι είστε πολύ καλός στο να πατάτε σε πολλές βάρκες συγχρόνως, με άλλα λόγια ότι θέλετε να έχετε και την πίτα ολόκληρη και το σκύλο χορτάτο. Πιστεύετε, ότι μόνο αν επιτελεί κανείς ένα είδος «διπλής δέσμευσης» (double bind), μπορεί να καταφέρει να επιβιώσει μέσα σε έναν θεσμό, λόγο, κ.ο.κ., υπονομεύοντάς τον την ίδια στιγμή;

Κατανοώ κάποιες από τις κριτικές που μου έχουν γίνει, με μερικές μάλιστα συμφωνώ κιόλας... (γέλια), η συγκεκριμένη όμως μου προκαλεί έκπληξη, γιατί καταλαβαίνω μεν τι εννοεί, ότι χρησιμοποιώ διαφορετικές θεωρίες, διαφορετικές θέσεις, κ.ο.κ., αλλά προσωπικά θα διατύπωνα μια άλλη επίκριση για το έργο μου: ότι παραείναι συνεκτικό, υπό την έννοια πως αυτά που πιστεύω τώρα είναι μέσες-άκρες ό,τι πίστευα και στα δεκαέξι μου, μολονότι οι πεποιθήσεις αυτές έχουν πάρει άλλη μορφή, π.χ. δεν υπήρχε μετα-στρουκτουραλισμός όταν ήμουν δεκαέξι.

– Η εν λόγω κριτική, όμως, θέλει επίσης να πει, ότι ασκείτε κριτική σε θεσμούς μέσα στους οποίους εργάζεστε συγχρόνως...

Α, ναι. Βεβαίως, όλοι οι ριζοσπάστες διανοούμενοι πρέπει να αποδεχθούν ότι θα δουλεύουν σε συνθήκες αντικειμενι-

κής κακοπιστίας. Δεν λέω ότι η κριτική αυτή είναι απαράδεκτη, δεν παριστάνω το μεγαλύτερο ριζοσπάστη που υπάρχει· αυτό που πρέπει να ειπωθεί είναι ότι, σε μια κοινωνία στην οποία κατά βάση είμαστε αντίθετοι, τα βήματα από τα οποία μιλάμε εμπεριέχουν πάντα ένα στοιχείο συμβιβασμού. Δεν υπάρχει καθαρή αντίθεση. Πάντως, η ζωή μου θα ήταν απίστευτα ευκολότερη, αν είχα ταυτιστεί με το κατεστημένο. Από κάθε άποψη. Περίεργο να το λέει αυτό ένας καθηγητής στην Οξφόρδη, αλλά οι κυρίαρχες τάξεις έχουν τεράστια δύναμη, να κάνουν τους ανθρώπους να σιωπούν. Και γενικά, παρόλο που εργάστηκα σε μεγάλα ιδρύματα, πάντα υποστήριζα περιθωριακές απόψεις. Επαναλαμβάνω, δεν θέλω να απορρίψω την κριτική αυτή, λέει όντως κάτι σημαντικό: δεν υπάρχει καθαρή ασυμβίβαστη θέση, απλώς πρέπει να δουλεύεις όσο καλύτερα μπορείς, π.χ. ως ριζοσπάστης δικηγόρος, οτιδήποτε...

– *Η Ιρλανδία είναι το σπίτι σας ή εκούσια εξορία;*

Ενδιαφέρουσα ερώτηση! Κάτι ανάμικτο, μάλλον. Πάντα ένιωθα σπίτι μου την Ιρλανδία. Έχω γερή ιρλανδική κουλτούρα, έτσι νομίζω τουλάχιστον. Οι Ιρλανδοί γενικά με αποδέχονται, αν και έχω βέβαια κι εκεί επικριτές. Μόλις δέχθηκα μια θέση μερικής απασχόλησης στο Εθνικό Πανεπιστήμιο της Ιρλανδίας, κάτι που με χαροποίησε ιδιαίτερα. Πάντα φρόντιζα να μη φέρομαι σαν βρετανός που πάει σε μια μικρή χώρα όπως η Ιρλανδία και παίρνει τη δουλειά ενός ντόπιου, μου προτάθηκε όμως αυτή η θέση μερικής απασχόλησης και τη δέχθηκα με χαρά. Εν μέρει, είναι και εκούσια εξορία, γιατί θυμάμαι ότι η περίοδος κατά την οποία επέστρεψα στην ιρλανδική μου παράδοση ήταν τα χειρότερα χρόνια του θατσερισμού, όταν κάθε σοβαρός άγγλος αναζητούσε εναλλακτική λύση. Ξέρετε, άλλος ανακάλυπτε μια γιαγιά στη Λιθουανία, άλλος στην

Ουαλία... (γέλια). Από την άλλη, η κριτική που μου απευθύνεται συχνά, ότι βλέπω ρομαντικά την Ιρλανδία, δεν αληθεύει στην πραγματικότητα. Ήξερα την Ιρλανδία από τότε που δεν ήταν μεν ακριβώς τριτοκοσμική, δεν απείχε και πολύ όμως –ήταν τη δεκαετία του 1960–, δεν είχε τίποτα ρομαντικό τότε. Οι Ιρλανδοί είναι οι λιγότερο ρομαντικοί άνθρωποι· υπάρχουν για να τους βλέπουν ρομαντικά οι άλλοι, γι' αυτό, λένε, τους έβαλε ο Θεός στη γη... Εγώ όμως τους ξέρω καλά και αποφεύγω τον πειρασμό!

– *Τι θα πάρετε μαζί σας φεύγοντας από την Ελλάδα, εκτός από μπακλαβά;*

Εντάξει, τον μπακλαβά μου τον έχω ήδη έτοιμο! (γέλια). Για να δούμε... Ιδού η απάντησή μου: θα έπαιρνα μαζί μου τις ρίζες του ευρωπαϊκού πολιτισμού μας, τις ρίζες της μεγαλύτερης φιλοσοφίας μας, τις ρίζες κάποιων από τις μεγαλύτερες τραγωδίες μας, τη ζεστασιά των ανθρώπων της και την υπέροχη κουζίνα της! (γέλια). Αν δεν είναι αυτή κολαευτική απάντηση, δεν ξέρω ποια είναι!

– *Κολαευτική μεν, υπερβολικά προβλέψιμη δε...*

Αλίμονο, ναι...

– *Τίποτα κακό έχετε να πείτε για τη σύγχρονη Ελλάδα;*

Εν τοιαύτη περιπτώσει, θα έπαιρνα μαζί μου το γεγονός ότι αντιλήφθηκα πως όλοι αυτοί οι άνθρωποι που φωνάζουν ο ένας στον άλλον δεν τσακώνονται στ' αλήθεια! (γέλια). Τεράστιο μυστήριο για κάθε ξένο στην Ελλάδα: μα γιατί βρίσκονται όλοι μεταξύ τους;! (γέλια).

– Μια τελευταία ερώτηση: υπάρχει νόημα στη ζωή ή όλα τελικά είναι κείμενο, χους εις χουν;

Θα πρέπει να περιμένετε ως την επόμενη διάλεξή μου, τη Δευτέρα [1/12]! (γέλια). Υπάρχει, νομίζω. Έτσι κλείνω τη διάλεξη της Δευτέρας: το νόημα της ζωής είναι η δίκαιη πράξη. Τώρα, ως προς το τι σημαίνει αυτό, φοβάμαι ότι θα πρέπει να διαβάσετε το βιβλίο μου.

– Το διάβασα, και θυμάμαι ότι δίνετε έμφαση στις λέξεις «ευτυχία», με την αριστοτελική έννοια της «ευδαιμονίας», και «αγάπη».

Η «ευδαιμονία» ακούγεται κάπως άσχημα στα αγγλικά, σαν ασθένεια... (γέλια). Μόλις δημοσίευσα ένα άλλο βιβλίο, για την ηθική, βγήκε τον Σεπτέμβριο κι έχει τίτλο *Trouble with Strangers*. Είναι μια αρκετά φιλόδοξη πραγματεία περί ηθικής, σε σχέση αφενός με την ψυχανάλυση και τη λακανική θεωρία, και αφετέρου με την πολιτική, όπου θίγω το ερώτημα του Αριστοτέλη, αναφερόμενος στη χορεία των αριστοτελικών, στην οποία οι περισσότεροι εντάσσουν, εκτός από τον Αριστοτέλη, τον Χέγκελ και τον Μαρξ, αλλά εγώ προσθέτω και τον Θωμά Ακινάτη: Αριστοτέλης, Ακινάτης, Χέγκελ, Μαρξ. Η παράδοση αυτή έχει την πλουσιότερη θεώρηση για την αρετή, για τον πολιτισμό, κι έρχεται μια στιγμή που αυτή πρέπει να πολιτικοποιηθεί: αυτό, νομίζω, επιχειρεί ο Μαρξ. Πιστεύω μάλιστα ότι η απομάκρυνση από αυτή την αριστοτελική παράδοση, μετά τον Καντ, υπήρξε από πολλές απόψεις φτώχεια. Θαυμάζω λοιπόν σύγχρονους φιλοσόφους, όπως ο Άλαστερ Μακιντάιρ, που προσπαθούν να διατηρήσουν κάτι από αυτή. Φαντάζει αλλόκοτο, να προσπαθεί κανείς να μιλήσει με αριστοτελικούς όρους περί ηθικής στη μεταμοντέρνα εποχή μας: ακριβώς γι' αυτό, όμως, διαπιστώνω ότι κάτι τέτοιο έχει απή-

χηση στους φοιτητές, οι οποίοι, πιστεύω, βρίσκουν ότι πολλές όψεις των μεταμοντέρνων θεωριών δεν θίγουν θεμελιώδη ηθικά ζητήματα. Ίσως γι' αυτό δείχνουν ενδιαφέρον για τούτη την παράδοση.

– Σας ευχαριστώ πολύ.

Κι εγώ.

*Μετάφραση, Πέτρος-Ιωσήφ Στανγκανέλλης
και Γιώργος Καράμπελας*